

ІСААК МАЗЕПА В БОРЬБІ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ (1905 – ПОЧАТОК 1919 РР.)

Відновлення державної самостійності України відкрило перед науковцями можливість критичного переосмислення історичних подій минулого, звільнивши їх від пресу цензури та ідеологічного тиску. Завдяки цьому дослідники оприлюднили значну кількість публікацій, присвячених як боротьбі українських партій за державність, так і визначним політичним діячам першої чверті ХХ ст., які були “гвинтиками” партійних механізмів.

Метою цієї статті є висвітлення діяльності І. Мазепа в боротьбі українських соціал-демократів за державність в один з найскладніших етапів її становлення.

Постаті Ісаака Мазепа, як одному з лідерів УСДРП, дослідники приділили значну увагу [1-10]. Проте в публікаціях увага концентрується на діяльності І. Мазепа в окремому регіоні [1]; в більш пізній час [10]; на найвищих урядових посадах: міністра Внутрішніх справ УНР, прем'єр-міністра УНР [5-8]; або з-поміж широкого кола розглянутих проблем висвітлена побіжно [3-4; 9]. Таким чином, внесок І. Мазепа у боротьбу українських соціал-демократів за державність в окреслений період залишається малодослідженим.

Свою долю з українською соціал-демократією І. Мазепа пов'язав зі студентських років. Навчаючись в Петербурзькому університеті, в кінці 1905 р. він вступає до Петербурзької групи УСДРП – місцевої філії української соціал-демократичної партії. Саме програма УСДРП допомогла молодому політику теоретично розібратися в національній проблемі. І. Мазепа поділяв ідею резолюції грудневого 1905 р. з'їзду УСДРП щодо автономії України: “в інтересах знищення, наскільки це можливо в капіталістичному громадянстві, національного гніту, потрібно передати всі питання, в яких виявляються національні пригноблення до рук зібрання представників національно – територіальної одиниці, другий черговий з'їзд УСДРП для розвитку класової боротьби і продуктивних сил України приймає в свою програму домагання автономії України із законодавчим сеймом в ділах того населення, що живе на території України” [11, с. 19].

І. Мазепа прийняв цю програму партії, що поставила за мету “якнайенергійніше боротися проти національного гніту за рівні права всіх націй на вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоюючи право націй на культурне й політичне самовизначення” як переконання, що тільки звільнення України від великодержавної російської опіки дасть можливість всебічного розвитку українському народу як нації. Так на ґрунті загально-політичного усвідомлення він прийшов до усвідомлення національного [12, с. 18]. Переконання, що централістична Росія гальмує і нищить нормальний розвиток українського народу, зробило боротьбу за вільну Україну справою решти життя І. Мазепа.

В час переломного моменту революції, що настав на початку 1906 р., коли поступки царату спричинили розкол серед революціонерів, Петербурзька група УСДРП засудила партії, які пішли на угоду з урядом. Ліберальні партії, задовольнившись гарантіями конституційного правління, погодились взяти участь у виборах до І Державної Думи. Петербурзька група УСДРП ці вибори бойкотувала, вважаючи, що революція ще не закінчилась [13, с. 321]. Ставлення до партій, що відійшли від революційних дій, та своє завдання в революції І. Мазепа з соратниками по Петербурзькій групі УСДРП висловив у “Ізданії” 16 березня 1906 р.:

“Але ми не допустимо цієї ганебної угоди. Досить чекати поступок! Скликання необхідних для країни Всенародних Установчих Зборів на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування ми доб’ємося силами революційного народу” [14]. Цей бойкот Петербурзькою групою виборів до Державної Думи був помилковим, оскільки звужував поле для політичного маневрування УСДРП.

Розуміючи, що завдання революції не вдасться вирішити мирним шляхом і царат не бажає поступатися владою, Петербурзька група УСДРП звертається до революційно настроєних мас: „До боротьби ... проти грубого фальшування конституції. Зрадники революції ... хто ... йде на конституційну провокацію. Наше гасло – боротьба за Демократичну Республіку ... що забезпечить пролетаріату вільний розвиток класової боротьби з буржуазією” [14]. Отже, І. Мазепа вже на початку своєї політичної діяльності визначив демократичну республіку формою української державності.

Проба молодого І. Мазепа як публічного політика відбулася на публічних дискусіях восени 1906 р., коли він виступив проти позиції членів “Спілки”, що не підтримали резолюції про національно-територіальну автономію України з власним законодавчим сеймом проголошеної УСДРП на своєму II з’їзді в грудні 1905 року. Він не погоджувався з думкою доповідача П. Тучапського, який переконував, що для задоволення культурних та інших інтересів українського народу не потрібна національно-територіальна автономія, а достатньо загальної демократизації самодержавного режиму та встановлення обласного самоврядування. На думку П. Тучапського, національне почуття українців розвинуте дуже мало, українські селяни й пролетаріат не виступають з домаганнями автономії України, а цього вимагають лише партії, інтелігентські за своїм складом. І вони штучно прищеплюють народним масам це домагання. А національний гніт зникне, якщо здійсняться домагання російської соціал-демократії щодо “повної рівноправності всіх громадян, незалежно від полу, релігії, раси й національності, а також забезпечення свободи слова й преси взагалі, права населення одержувати освіту рідною мовою” [15].

Опонуючи до доповідача, І. Мазепа зазначав, що той робить неправильні висновки, бо ігнорує факт існування глибоких тенденцій в житті українського народу в напрямі всебічного розвитку його як нації. А українські робітники й селяни виступають з національними домаганнями, оскільки мають право брати участь в політичному житті і в разі загальної демократизації життя в Росії українські маси відразу заговорять як українські. Щодо загальної демократизації царського режиму, то для забезпечення культурних потреб цього мало, бо у “вільній Росії” може існувати політична рівноправність, але господарем положення буде лишатися російський народ. І. Мазепа не заперечував необхідності встановлення обласного самоврядування, проте зазначав, що воно не вирішить національного питання і для забезпечення кожній нації свободи культурного, господарського та іншого розвитку необхідна національно-територіальна автономія [12, с. 20]. Вирішення проблеми національної свідомості народних мас І. Мазепа бачив у підвищенні культурного рівня і політичної свідомості, вважаючи, що таким шляхом приходять і свідомість національна. І вона ще зросте, коли “українські робітники і селяни зрозуміють, як визискує Росія українське народне господарство ... і тримає Україну як свою колонію” – переконував він [16, с. 10].

Петербурзька організація УСДРП обрала І. Мазепу делегатом на III з’їзд партії у Києві (червень 1907 р.) [17, с. 8]. Він підтримав резолюцію з’їзду, що нагадувала ультиматум, а саме: РСДРП визнає автономію України, українська соціал-демократія має своє представництво в ЦК РСДРП і входить до неї як національна організація українського пролетаріату [18].

Після вибуху Лютневої революції в Російській імперії та утворення Центральної Ради, І. Мазепа багато зробив для легалізації і розгортання діяльності українських партій та організацій у Катеринославі. Він став одним з організаторів Українського губернського національного з’їзду Катеринославщини, який працював 21–22 травня 1917 р. та виступив з доповіддю перед делегатами про автономний лад в Україні. Делегати з’їзду підтримали вимоги Центральної Ради про національно-територіальну автономію України [19, с. 35-36].

У червні 1917 р. Всеросійський Селянський Союз скликав у Катеринославі губернський селянський з’їзд, на який, як гостя, було запрошено й І. Мазепу. На з’їзді він зробив доповідь у справі національно-територіальної автономії України. Під час зустрічей з делегатами, беручи участь у дискусіях, І. Мазепа прагнув роз’яснити їм суть домагань автономії України. Зрештою, ця вимога увійшла до резолюції з’їзду [17, с. 14].

Уряд Керенського тримався лінії “неподільності” території Російської імперії і наполягав, щоб проблема статусу України була остаточно вирішена Всеросійськими Установчими Зборами. Цим він намагався відсунути здійснення автономії в безкінечність, хоча дипломатично висловлював співчуття розробці Центральною Радою відповідного законопроекту. Центральна Рада заявляла, що на Всеросійських Установчих Зборах росіяни зможуть, як більшість, переголосувати інші народи і нав’язати свою волю. Тому і ухвалила постанову про вибори до Українських Установчих Зборів – представницького органу, що мав бути скликаний 9 січня 1918 р. Уряд Керенського вбачав у цьому крок до відділення України від Росії і викликав до Петербургу “для пояснень” представників Центральної Ради та припинив видачу коштів Генеральному Секретаріату. Проти такої політики Петроградського уряду українським представникам міської ради Катеринослава вдалося мобілізувати зусилля соціалістичних груп цієї установи. Після дискусії, в якій активну участь брав І. Мазепа, була ухвалена резолюція-протест проти порушення урядом Керенського права України на самовизначення, яке “ясно і недвозначно деклароване всеросійською революцією” [19, с. 44; 16, с. 28].

Робітники металургійного заводу Брянського товариства обрали І. Мазепу делегатом до

Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів. Під час дебатів на засіданнях цієї установи І. Мазепа відстоював національні інтереси, незважаючи на чисельну перевагу в Раді неукраїнських представників [16, с. 25]. Він брав активну участь в дискусіях, що проходили в Катеринославській раді і намагався забезпечити прихильність, або нейтральність російських соціалістичних груп, що мали в ній більшість. Для цього, з ініціативи Мазепа, в грудні 1917 р. була створена і очолена ним Катеринославська губерніальна революційна рада, “як тимчасовий орган адміністративно-громадянської влади”, до якої належали представники соціалістичних партій, незгодних з більшовиками – українських, єврейських і російських [20].

Проте прихильниками збройної боротьби проти більшовицької загрози, серед членів революційної ради, були лише українські соціал-демократи. Меншовики не поділяли поглядів фракції УСДРП, вважаючи, що треба оминати громадянську війну, бо внаслідок її може запанувати контрреволюція і реакція. Головним опонентом проти цієї пасивної тактики був І. Мазепа. Він вважав свободу передумовою розвитку кожного суспільства, а “більшовики захопили силою владу в Росії і хочуть накинути свою диктатуру також і Україні; вони – вороги демократії. Проти більшовизму кожний справжній демократ повинен боротися всіма доступними засобами. Пам’ятаймо, що реакція може прийти також лівими дверима” – повторював І. Мазепа [16, с. 31].

17 – 19 березня 1918 р. на II Всеукраїнському з’їзді рад у Катеринославі І. Мазепа очолив українську соціалістичну фракцію, до якої увійшли представники УСДРП та правих українських есерів. У своїй промові на з’їзді 18 березня він протестував проти російсько-більшовицької окупації міста і, незважаючи на погрози делегатів-більшовиків, заявляв, що українці не бажають опіки московських комісарів, а хочуть будувати свою незалежну державу, і що саме наступ російських військ примусив Українську Центральну Раду підписати мирний договір у Брест-Литовському [19, с. 57].

І. Мазепа характеризував добу гетьманщини як “штучне припинення революційного руху, що саме перед тим, в кінці 1917-го й на початку 1918-го року, дійшов до найвищої точки свого розвитку” [19, с. 63]. Загалом він різко негативно оцінював політику П. Скоропадського, вважаючи, що після проголошення того гетьманом “влада на Україні фактично опинилася в руках російських реакційних кіл, які весь час намагалися використати “гетьманську Україну” для відбудови єдиної монархічної Росії” [19, с. 60].

І. Мазепа критикував гетьмана П. Скоропадського за узурпацію влади, а уряд звинувачував у реакційності та орієнтації на відновлення “єдиної неділимної реакційної Росії” [21]. І пояснював, що гетьманський режим встановлено в Україні не як результат внутрішнього співвідношення сил, а як результат зовнішніх впливів, а історичною обставиною він поставлений в необхідність виконувати завдання, до яких органічно не був здатний. Звинувачував гетьманський уряд у зміні політичних орієнтацій та нездатності визначити шлях, по якому повинна йти Україна в своєму державно-політичному житті. І. Мазепа вважав, що за час гетьманату держава не укріпилася, а швидше ослабла, але й реакція не утворила міцного ґрунту для свого існування. І таке становище топтання на місці, заглядання в минуле й дезорганізація сучасного довго тривати не може: “або реакція мусить з’їсти державу, або потонути в ній” [21]. Він запевняв, що розвиток української національної держави – є нормальний і поступовий процес. А раз національна держава буде розвиватись, то неминуче зростатиме сила і вплив демократії, яка силою історичних обставин знову стане до державного будівництва.

Наприкінці жовтня 1918 р. І. Мазепа гостро розкритикував політичну орієнтацію новоствореного Кабінету Ф. Лизогуба, який вже навіть не прикривався ширмою українізації: “Для них неважно, чи буде Україна чи Росія, їм треба, щоб була єдина й неділима реакція. На Україні реакція хитається і скоро впаде, бо впала вона в Германії. Тут потрібна демократизація, – вважав він, – а міністри шукають де б його ту реакцію знову підняти. Вони покладають надії на Росію, в якій можна, за допомогою союзників встановити монархію і знову задавити народну волю” [22].

Падіння гетьманського режиму не принесло мирного життя для України – 15 грудня Франція розпочала висадку обмеженого контингенту військових сил в Одесі, а незабаром на північних та північно-східних кордонах УНР з’явилися війська Радянської Росії. На думку І. Мазепа, українські соціалісти вибору між двома ворожими силами не бачили, бо державність опинилась під загрозою знищення: “Або з большевиками проти Антанти, або з Антантою проти большевиків – так дивилися на ситуацію українські соціалісти” [23, с. 20]. За такої складної зовнішньополітичної ситуації і невизначеної внутрішньодержавної орієнтації 10-12 січня у Києві відбувся VI з’їзд УСДРП, що фактично вирішив подальший політичний шлях України.

На з’їзді Катеринославська делегація під керівництвом І. Мазепа, на відміну від київської, що висловлювалася на користь встановлення влади рад, категорично заперечувала принцип диктатури пролетаріату міста над селом. Інша частина делегатів, до якої належали В. Винниченко, В. Чехівський, В. Садовський, С. Вікул, Д. Антонович, М. Порш та інші, – не мали своєї виробленої думки на напрям політики партії на даному етапі розбудови держави.

І. Мазепа переконував, що “радянські настрої” в народних масах це ілюзії, які зникнуть при зустрічі з режимом більшовицької диктатури й терору [17, с. 28]. Він доводив, що перехід УНР на “радянську платформу” дасть можливість ворогам Української державності звинувачувати Україну у відреченні від демократії. Загальне виборче право не дасть влади поміщикам і капіталістам, бо населення України

складається в основному з селян і робітників. А запровадження трудового принципу призведе до зловживань і непорозумінь. І. Мазепа зазначав, що влада УНР має право позбавити політичних прав окремих громадян персонально, за їх злочинні дії, ворожі до України і трудового народу, але заперечував потребу і доцільність відбирати ці права взагалі, за соціальним походженням. Він вважав, що Україна не зможе перейти відразу від капіталістичної форми господарства до соціалістичної, бо для цього не було відповідних передумов у країні. А приклад соціалістичної перебудови можуть дати Україні країни, більш розвинені культурно і економічно. За їх прикладом зможе піти Україна. Загалом в дискусіях з'їзду І. Мазепа виступав як "головний критик "радянства"" [16, с. 56].

Аналізуючи виступи І. Мазепа на з'їзді, можемо зробити висновок що він, відкладаючи соціалістичні реформи на далеку перспективу та, виступаючи за принципи загального виборчого права, створював ідейну базу для відновлення уже порушеного демократичного фронту, особливо ж для повернення до його рядів організацій правого флангу – хліборобів-демократів, соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, Січових стрільців та різноманітних отаманів. І. Мазепа очолив праву частину УСДРП, яка за словами О. Висоцького: "залишалася вірною традиційним для соціал-демократичного руху реформістським принципам та характерному для нього розумінню демократизму одночасно як засобу та форми здійснення соціалізму" [4, с. 133]. Він почав схилити напрямок діяльності правої фракції УСДРП у бік створення буржуазно-демократичної парламентської республіки, щоб потім, використовуючи її інфраструктуру, шляхом націоналізації та здійснення широких загальнодемократичних і соціальних реформ, через органи самоврядування, перейти до соціалізму.

Отже ті, чийм лідером став І. Мазепа, неухильно обстоювали принципи демократії та загального виборчого права й схилили до своїх поглядів більшість з'їзду. За словами П. Феденка "рішуча позиція Мазепа та інших делегатів із Січеслава на з'їзді врятувала демократичну платформу УСДРП [17, с. 28]". Зрештою, делегати схвалили проект резолюції, запропонований І. Мазепою, П. Феденком та М. Поршем "Конгрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва, парламенту, обраного на основі загального і т.д. виборчого права." [24, с. 158]. VI з'їзд УСДРП мав вирішальний вплив на політику Української Народної Республіки, адже членами партії було найвище керівництво країни.

Вважаючи, що з'їзд УСДРП не вніс додаткової впевненості у політичну орієнтацію суспільства, І. Мазепа бере участь в роботі Трудового Конгресу 23-28 січня 1919 р., де представляв Катеринославщину, делегатом від якої був обраний.

Представникам УСДРП вдалося переконати більшість делегатів з'їзду, що захоплення влади в країні прихильниками пролетарської диктатури у формі рад робітничих і селянських депутатів для проведення негайної соціалізації ще більше поглибить гостру економічну суперечку між містом і селом та призведе до повного розвалу економіки країни [25].

Цілком відкидаючи організацію як центральної, так і влади на місцях у формі рад робітничих і селянських депутатів, делегація УСДРП підтримувала тільки принцип влади трудових мас в Україні у вигляді демократичного парламенту Української Народної Республіки, обраного на основі прямого, рівного, закритого, пропорційного голосування всіх, без винятків, громадян країни. "Влада на місцях, – вважали делегати УСДРП, – повинна належати органам місцевого самоврядування, сформованими за тими ж принципами". Тільки єдиний „соціалістичний і демократичний фронт може врятувати й закріпити здобутки революції на Україні”, – переконували автори декларації [25]. Особливий наголос зроблений в декларації на незмінності демократичного і соціалістичного курсу як керівництва країни, так і українського громадянства в цілому. Делегатам від УСДРП було доручено скласти проект Універсалу Трудового Конгресу до українського народу, остаточне редагування якого проводив І. Мазепа.

Отже, дослідивши діяльність І. Мазепа в боротьбі українських соціал-демократів за державність у вищезазначений період, можемо дійти висновку, що він відігравав значну роль у цьому процесі. В наступних роботах слід розглянути процес вибору українськими соціал-демократами моделі розвитку країни та форми державності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Васковський Р. Ю., Голуб А. І.* Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань // *Історія та культура Подніпров'я*. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 139-144.
2. *Висоцький О. Ю.* Політична діяльність Ісаака Мазепа // *Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія*. Вип. 3. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 1998. – С. 163-169.
3. *Висоцький О. Ю.* Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). – Монографія. – Дніпропетровськ, ДДФЕІ, 2001. – 160 с.
4. *Висоцький О. Ю.* Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок. – К., Основні цінності, 2004. – 272 с.
5. *Гриценко А.* Прем'єр-міністри України часів Директорії (кінець 1918 – 1920 рр.) // *Київська старовина*. – 2001. – № 5. – С. 96-109.
6. *Губань Р.* Ісаак Мазепа як "головний мільйонер і як людина" // *Людина і політика*. – 2001. – № 1. – С. 126-136.

7. *Любовець О.* Рада народних міністрів часів Директорії // Робітнича газета. – 2004. – 13 жовтня. – С. 4.
8. *Нагорна Л. П.* Прем'єр Української Народної Республіки (Ісаак Мазепа) // Українська ідея. Постаті на тлі революції / НАН України. Ін-т національних і політології та ін. / Редкол.: І. Ф. Курас, Ю. В. Сиволюб, В. Ф. Солдатенко та ін. – К., 1994. – С. 235-255.
9. *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 975 с.
10. *Махновицька С., Довгаль С.* Соціалістичні стежки Ісаака Мазепи // Україна Молода. – 2004. – 18 серпня. № 153.
11. Витяг з програми Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії // Україна в ХХ столітті (1900 – 2000): 36 документів і матеріалів / Упоряд.: А. Г. Слісаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 18-19.
12. *Мазепа І.* З моїх петербурзьких споминів // “Дніпро”. – Львів, 1938. – С. 17-25.
13. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3 / Ред. Р. Смаль-Стоцький. – Варшава: Друкарня Наукового т-ва ім. Шевченка, 1934. – 396 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Києві (далі -ЦДАВО України). – Ф. 3807. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 115.
15. Вестник Жизни. – С.-Петербург. – 1906. – № 9.
16. *Феденко П.* Ісаак Мазепа. Борець за волю України. – Лондон: Наше слово, 1954. – 228 с.
17. *Феденко П.* Ісаак Мазепа в житті і політиці // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Мюнхен; Лондон, 1973. – С. 5-63.
18. ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 1. – Од. зб. 10. – Арк. 118.
19. *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
20. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 14 квітня.
21. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 1 жовтня.
22. Наша справа. – Катеринослав. – 1918. – 22 жовтня.
23. *Мазепа І.* Творена держава (боротьба 1919 р.) // Збірник пам'яті С. Петлюри (1879 – 1926). – Варшава, 1930. – С. 16-76.
24. Резолюції 6 конгресу УСДРП // Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. – Лондон: Наше слово, 1954. – С. 158-162.
25. ЦДАВО України. – Ф. 4453. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 7.